

УДК 371.124

ФІЛОСОФСЬКІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ

Радул В.В., д. пед. н., професор,
завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Радул О.С., д. пед. н., професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Окремі дослідники вважають, що глобальна освіта в сучасних умовах є найбільш ефективним засобом позитивного розвитку процесів глобалізації, оскільки лише освічене суспільство й людство загалом можуть розумно і практично виокремити оптимальні напрями розвитку, запобігти анархії та насильству. Нині тільки засобами глобальної освіти можна забезпечити активну участь світової науки й громадськості в розвитку цивілізації.

Ключові слова: освіта, глобалізація, розвиток, наука, цивілізація, особистість.

Отдельные исследователи считают, что глобальное образование в современных условиях является наиболее эффективным средством положительного развития процессов глобализации, поскольку только образованное общество и человечество в целом могут разумно и практично выделить положительные направления развития, предотвратить анархию и насилие. В нынешнем тысячелетии только с помощью средств глобального образования можно обеспечить активное участие мировой науки и общественности в процессе развития цивилизации.

Ключевые слова: образование, глобализация, развитие, наука, цивилизация, личность.

Radul V.V., Radul O.S. PHILOSOPHICAL AND SOCIO-PEDAGOGICAL ASPECTS OF MODERN EDUCATIONAL PROBLEMS

Some researchers believe that global education in modern conditions is the most effective means of positive development of globalization processes, since only an educated society and educated humanity can reasonably and practically oppose positive developmental processes to the negative, prevent anarchy and violence. In the current millennium only with the help of global education means, it is possible to ensure active participation of world science and public in the process of civilization development.

Key words: education, globalization, development, science, civilization, personality.

Постановка проблеми. У сучасних глобалізаційних процесах актуалізовано проблему взаємозв'язку між такими поняттями: «соціалізація», «розвиток», «освіта» й «виховання» особистості.

Глобалізаційні процеси в освіті трактуються так: «Глобалізація освіти, – пише Н.В. Наливайко, – це таке кардинальне, якісно нове явище соціального життя, у якому виявляється підпорядкованість освіти інтересам великих іноземних транснаціональних корпорацій, що нав'язують свої стандарти навчання, мову спілкування, не врахують національні особливості, витісняють рідні мови як носії самобутніх культур» [13, с. 151].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження філософських і соціально-педагогічних аспектів сучасних проблем освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як засвідчують найрізноманітніші

дані, молода людина, яка починає самостійний шлях (у наукових публікаціях цей період називають рівнем особистісного розвитку), надає перевагу не навчальному закладу й навчанню зокрема, навіть не розвагам і відпочинку, а суспільству, соціуму, звичайно, у власному світосприйнятті кожної особистості.

Стан соціального середовища так само, як рівень розвитку суспільства загалом, є основним критерієм оцінювання добробуту й життєздатності будь-якої країни. У процесі розвитку цивілізації відбувається зміна пріоритетів людства. Сьогодні символом прогресу й величі країни є передові технології, передовсім комп'ютерні. З огляду на це, пріоритетним фактором соціалізації в сучасному суспільстві є освіта як основний спосіб передачі інформації й організований процес засвоєння системи наукових знань, а також формування пізнавальних

умінь і навичок для розвитку творчих сил і здібностей особистості, оскільки соціалізація – це процес, який забезпечує реалізацію можливостей особистості.

На думку Е. Дюркгейма, особистість є соціалізованою, якщо вона прийняла систему чинних у суспільстві правил і здатна долати індивідуальні інтереси заради суспільних [7].

За словами Ю. Хабермаса, соціалізація й особистісне становлення індивіда – це процеси розвитку й формування здатності людини до побудови та реалізації власного життєвого проекту [26].

Досліджуючи процеси соціально-професійного розвитку особистості, ми розуміємо, що «соціальне є не тільки загальним, найбільш узагальненим у характеристиці людини, оскільки виявляється ще один рівень соціального як особливої соціальної матерії. Тут діють єдині закони поля соціального як неповторного й незвідного для світу, що його створив, і як сутнісної властивості людського, яка, зберігаючи всі генетичні зв'язки, саме у своїй генезі й у протиставленні в ній іншому здобувала те особливе, що визначило людину й на біфуркаційному прориві виокремило її, підняло на новий рівень виконання еволюції – еволюції соціальної, носієм якої вона стає» [17, с. 11].

У дослідженнях науковців пострадянських країн соціалізацію вважають

успішною, якщо індивід опановує важливі соціальні ролі, засвоює прийняту в соціумі систему цінностей, соціальних норм, а також продуктивні стереотипи поведінки [12].

За твердженням Е. Дюркгейма, інтеріоризація є одним із елементів соціалізації, який передбачає формування базових категорій в індивідуальній свідомості на основі індивідуального досвіду в галузі суспільних відносин та уявлень [7]. Важливо пам'ятати, що людина завжди соціалізована в суспільстві (навіть на мінімальному рівні), при цьому не завжди вона соціалізується в професії.

Характеристиками зрілої свідомості особистості є самостійність і подолання [20, с. 274]. Самостійність належить до стійких ознак діяльності, повторюється в різних ситуаціях, є базовою рисою, що засвідчує автономність рефлексії, відповідальність мотивації і здатність зрілої особистості до долаючої адаптації [16].

У механізмі функціонування й розвитку соціуму змінюється статус людини. Замість природного індивіда (фізична сила, витривалість), суспільного індивіда (соціальність, виконавчість), формується авторська

особистість (людський капітал, людські ресурси). Зміни зумовлено тим, що постіндустріальне виробництво є процесом зростаючої інноваційності на швидкозмінній інформаційній і науковій основі. Рушієм постіндустріалізму, усіх напрямів його життєдіяльності (матеріально-виробничої, соціальної, політичної, духовної, сімейно-побутової) є авторська особистість [9].

Така особистість (а кожна особистість як якість людини має ступінь розвитку) володіє здатністю жити завдяки своєму «Я», тобто на основі свого життєвого вибору й відповідальності за нього. Основний спосіб (і принцип) існування такої особистості – бути у Світі. «Бути» означає те саме, що й «бути в», «жити в», «бути долученим до», «бути повідомленим про». Це прагнення прийняти виклик часу (життя, долі), спрямованість уперед з огляду на свій вибір і відповідальність, тобто на свій життєвий шлях. У цьому й полягає акмеологічний зміст авторської особистості. Професіоналізм – це не лише відданість професії, а й ділова майстерність, насамперед одухотворене прагнення особистості подати світу своє «Я» в діловому полі професії й визначитися в її результаті. Це і є справжнє прагнення до «акме». Так виявляється запит часу на акмічну (акмеологічну) особистість, яка є предметом дослідження акмеології.

В аксіологічній особистості високо розвинуту механізм «само...» (самості): самопізнання, самооцінки, самовідношення, самоактуалізації [6].

Самість – базовий конструкт становлення й розгортання процесу самореалізації, що є змістом акмеологічного розвитку. Така особистість є потоком соціального часу. Вона створює «людський світ» на індивідуальному рівні суспільного буття. Саме така особистість віддзеркалює сутність людини постіндустріального суспільства, яке не виникає автоматично, а формується внаслідок свідомого вольового зусилля нації.

Постіндустріальний світ – це свідоме вольове зусилля нації, яке не виникає автоматично.

У філософії «індивідуальність» витлумачено як «неповторний, самобутній спосіб буття конкретної особистості у функції суб'єкта самостійної діяльності, індивідуальна форма суспільного життя людини. Особистість соціальна за своєю сутністю й індивідуальна за способом свого існування. Індивідуальність подає власний світ індивіда. Зміст цього світу визначено соціальними умовами, а походження, структура та форма є індивідуальними. Сутність індивідуальності пояснюється самобутністю конкретного індивіда, здатністю бути

самим собою в межах соціальної системи» [23, с. 163].

В енциклопедичному словнику індивідуальність визначено як неповторну своєрідність будь-якого явища, окремої істоти, людини; протилежність до загального, типового, у соціальній психології – колективного (групового) [4, с. 446].

Саме явище індивідуальності є можливістю – «шансом», «ресурсом», що закладено в розвиток людської цивілізації, зокрема в тенденції до змінюваності. Цей шанс, або можливість, індивідуалізації визначено тим ресурсом, яким володіє новонароджений індивід і який актуалізує (або ж ні) його особистість. У цьому полягає механізм самоактуалізації, запропонований А. Маслоу [10]. Близька до цієї ідеї думка Л.С. Виготського про вищі психологічні функції як «оволодіння» нижчими. Передовсім ідеться не про співвіднесення вищих і нижчих психічних функцій, а про здатність особистості до організації всієї своєї психіки в індивідуальну систему, яка забезпечує її відтворення в життєдіяльності – на життєвому шляху [1].

Важливою рисою, що зумовлює значущі характеристики природи людини, є системотвірна єдність особливої, об'єктивно заданої твірної активності – діяльності й суб'єктності, що містить потребу, здатність і можливість зміни, розширення, проектування такої діяльності, ставлення до неї як до умови свого буття і свого зростання-розвитку в ньому.

В онтогенезі відбувається не тільки розвиток-дорослішання (на рівні оволодіння спеціалізованими якостями та властивостями виду), а й розвиток із відкритими межами (розвиток-саморозвиток, що передбачає розширення можливостей за межами біологічно заданого дорослішання, і розвиток завдяки розширенню умов і зміни середовища існування й себе самого в ньому). Насамперед саморозвиток є визначальним фактором руху – зростання-розвитку людини в онтогенезі, важливим структуротвірним компонентом цього процесу, результативність і якість здійснення якого залежать від того, наскільки людина стає реальним суб'єктом свого суб'єктного розвитку та саморозвитку.

Ступінь і рівень саморозвитку визначає його реальний вияв у розвитку та диференційній розгорнутості дієвості суб'єкта. Саморозвиток суб'єкта виявляється в зростанні-розвитку його суб'єктності, здатності до в самовизначення й самопізнання та потреби в них. За своєю сутністю саморозвиток передбачає потребу реалізації здобутого рівня з тенденцією до самореалі-

зації, що є умовою й результатом не тільки оцінювання себе та своїх можливостей, а й визначення себе з-поміж інших – самореалізації, що передбачає належність індивіда до соціуму у своїй дієвості, що є умовою наступного саморозвитку.

Уся діяльність індивіда, навіть та, яку він організовує для себе, передбачає його залучення до соціального поля, функціонування в системі суспільних відносин у цьому полі.

Рівень саморозвитку та суб'єктності індивіда забезпечує здатність і можливість його самореалізації на такому рівні саморозвитку, що оцінює й приймає соціум.

«У професійній діяльності відбувається самовизначення молодої людини, реалізується її персоналізація, у якій виявляється як індивідуальне, так і загальне. Воно виявляється у віддзеркаленні суб'єктом елементів соціального цілого, образів поведінки, норм і водночас його власної активності, що має надіндивідуальний характер...» [17, с. 354–355], тобто самовизначення реалізується в соціальному просторі, у діяльності, яку соціум виокремлює як особливу, спеціальну стосовно професійної діяльності, що значною мірою зумовлює соціальну значущість індивіда. Таке ставлення набуває особливого значення і смислу під час вибору молодими людьми професії, у якій відбувається зростання особистості й виявляється її самовизначення.

З позиції особистісного підходу В.Т. Кудрявцев [8] виокремлює чотири стадії процесу професійного самовизначення. перша – виникнення та формування професійних намірів під впливом загального розвитку й початкового орієнтування в різних сферах праці, що спостерігається в старшому шкільному віці; друга – професійне навчання як засвоєння обраної спеціальності; третя – професійна адаптація, що передбачає формування індивідуального стилю діяльності та залучення до системи виробничих і соціальних відносин; четверта – часткова або повна реалізація особистістю себе в самостійній праці, що характеризується рівнем оволодіння операційним аспектом професійної діяльності й рівнем сформованості ставлення до праці. На цій стадії виявляється виконання або невиконання тих очікувань, які людина пов'язала з професійною працею.

У професійному самовизначенні особистості пріоритетна роль належить самооцінці. На процес професійного самовизначення, з одного боку, впливає розвиненість професійних нахилів, позицій та уявлень особистості, свідоме засвоєння знань про світ праці й усвідомлення результатів

вибору конкретної професії, а з іншого – рівень сформованості усвідомленої психічної саморегуляції та особливості її функціонування, що слугує фактором оптимізації й стабілізації процесу професійного самовизначення на всіх його етапах.

Особистість залучена до суспільної (організаційної) справи своїм інтересом, який спеціально враховують під час розроблення програми розвитку.

Механізм взаємної відповідальності забезпечує передбачуваність, надійність, соціальну стійкість суспільного (організаційного) розвитку. Відбувається персоніфікація обов'язків (не страх, а честь), тобто чільне місце посідають морально-етичні норми. За відсутності цих механізмів у соціумі не відбувається якісне зростання економіки, не блокується розвиток негативних явищ у моральному й духовному житті суспільства, послаблюються громадянські мотиви в поведінці окремих працівників.

Особистість перетворюється на функціональну систему, у якій вона сама (як суб'єкт), відповідно, інтегрує, пов'язує, зіставляє, використовує різні рівні своєї психологічної організації. При цьому провідним є один «системотвірний» рівень або якість, інколи спостерігається їх комбінація.

Індивідуальність особистості виявляється не тільки в її внутрішньому «складі», у способі інтеграції всіх її природних, психічних та особистісних якостей, а й у її інтеракції як системи з іншими системами [1, с. 26].

Вищим і найбільш суттєвим механізмом самореалізації особистості є стратегія життя, тобто забезпечення відповідності способу життя своїй індивідуальності. Стратегія життя є інтеграцією, узагальненням у житті того, що є суттєвим для цієї особистості, й узагальненням того, що в самій дійсності суттєво безвідносно до неї. Стратегія – це реалізація життя як індивідуальної системи; стратегія – це інтеракція з життям у процесі його здійснення. Вона може бути вищою життєвою здатністю особистості як її суб'єкта, у якій інтегровано життєві здібності – свідомість, активність (ініціатива й відповідальність) та організація часу. Саме ці вищі, глобальні, життєві здібності інтегровано в загальну здібність до побудови стратегії [1]. У стратегії поєднуються особистість, індивідуальність, суб'єкт.

Більшість сучасних психологів вважає, що справжнім досягненням життя є можливість у підсумку стати або залишитися собою. Здатність особистості до побудови стратегії життя перетворює її на індивідуальність у масштабах соціуму, культури, на індивідуальність, визнану суспільством [15].

Самореалізацію пов'язано з напрацюванням критеріїв оцінювання досягнень, із прагненням до морального ідеалу, з намірами реалізувати у власній поведінці свою уяву про цінності індивіда, проте насправді йдеться про визначення себе в соціальному світі. «Я відповідаю за себе і за всіх, – писав Ж.-П. Сартр, – і я створюю образ людини, що відповідає моему уявленню про те, якою людина повинна бути» [21, с. 165]. Основна роль у розвитку й зростанні людини належить не самим по собі результатам діяльності, а їх психічному переопрацюванню особистістю, становленню внутрішнього світу людини, коли відкривається істинний, потрібнісний смисл її життя й діяльності. А. Маслоу, переконаний: «Самореалізація – це річ, яку можна мати чи не мати. Це процес, що не має закінчення, подібний буддійському шляху просвітлення. Це – спосіб життя, спосіб роботи і ставлення до світу, а не одиначне досягнення» [11, с. 82].

Феномен самореалізації активно обговорено в межах гуманістичної школи, зокрема З. Фрейдом [25], А. Маслоу [11], К. Роджерсом [19]. Теорію самореалізації також активно доповнюють ідеї «смислу життя» В. Франкл [24], «актуалізаторської діяльності» Е. Шостром [28].

Згідно з Е. Фромом, наприклад, потреба в самореалізації є екзистенційною потребою – психічним станом, вічним і незмінним у своїй основі. Соціальні умови можуть змінити лише способи задоволення цієї потреби.

У дослідженнях М.Р. Гінзбург характеризує важливу особливість подвійної природи людини, конкретизує її одночасну належність до духовного й матеріального: «... з одного боку, людина співучасна з нескінченністю, з іншого – оскільки як істота біологічна вона скінченна, її досягнення розгортаються в часі – звідки постійна незадоволеність цими досягненнями» [5, с. 43].

Саме в процесі самореалізації виражена потреба індивіда реалізуватися в особистому, індивідуальному творчому пориві, у реальному значущому для нього досягненні, яка поєднується з потребою прийняття його досягнення іншими, суспільством як реально соціально значущого, соціально оцінюваного, потребою бути причетним до цілого, брати участь у відтворенні соціального, надаючи йому свого Я, відбутися в людській належності як реальною носієм соціального.

У процесі самореалізації вибудовуються також свої вертикальні й горизонтальні рівні, зумовлені закономірностями її розгортання і здійснення в онтогенезі, розбіжностями в ситуаціях розвитку людини, її індивіду-

альними особливостями, можливостями. Самореалізація забезпечує основи для вияву сформованого саморозвитку Я, його здібностей, потреб, творчих можливостей на кожному віковому етапові загалом, а також його прийняття соціумом, у якому він має змогу виявити себе у своєму творчому здійсненні, розвинути й реалізувати свою самість, суб'єктність, суб'єктивність. Саме в просторі між моїм і загальним створюється та зона розгортання самореалізації, яка слугує основою акмеологічного розвитку, тому самореалізація є підґрунтям і змістом акмеологічного розвитку, що полягає у формуванні потреби і здатності виражати себе у світі завдяки своїм задумам, можливостям, здібностям висловлювати своє Я в ньому.

Феноменом, що віддзеркалює розвиток самореалізації, уважають самоствердження, самовираження, самовияв, самопроекування, самопрезентацію, самопредставлення, які розгортаються й наповнюються змістом відповідно до вертикального зростання й по-різному вибудовують структуру простору та межі самореалізації в горизонтальному її вияві як реалізації конкретного індивіда «тут і зараз», зараз і в майбутньому на дистанції онтогенезу, а також рівні та види її вияву на різних етапах онтогенезу. З огляду на це, актуалізовано проблему зв'язку цих рівнів самореалізації з умовами й принципами її здійснення та ступенем забезпеченості цих рівнів.

Реальні можливості самореалізації оптимальною мірою її представлення виявляються в період дорослості, коли її розгортання відбувається на новому рівні реалізації людини в соціумі як реального суб'єкта розвитку. Потреба людини у творчій самореалізації в конкретній соціально значущій і соціально оцінюваній діяльності, потреба в творчому самовираженні й реалізації себе для себе завдяки представленості своїх здібностей суспільству та реальне прийняття такої представленості іншими з потребою передбачає реальну можливість її виконання. Така можливість забезпечується реальною позицією дорослої людини в соціумі, яка об'єктивно бере участь у відтворенні, ступенем і рівнем її фізичного, психологічного, соціального й духовного розвитку.

Розгортання самореалізації в онтогенезі, що є об'єктивно твірною структурно-змістовою організацією соціального розвитку особи як індивідуума, суб'єкта, особистості, передбачає рухому, проте визначену структуру руху-саморуху – цього цілісного за своїм функціональним навантаженням

процесу на вертикалі онтогенезу. Цей процес передбачає розширення можливостей самореалізації та всіх її твірних (самоствердження, самовияву, самопредставлення, самопрезентації, саморозкриття тощо). Розширення й ускладнення конструктів, які утворюють самореалізацію, супроводжуються поглибленням та ускладненням структури її взаємодії з процесом саморозвитку й посиленням їх взаємозумовленості [14].

Термін «самоактуалізація» означає, що людина самостійно переходить із рівня можливості на рівень дійсності, тобто розвивається; а термін «самореалізація» означає, що людина втілює себе, свою сутність у предметній формі, тобто самоактуалізація завжди передре самореалізації і є її обов'язковою умовою [22].

Зокрема Е.П. Бакшеева [3] вважає самоактуалізацію, з одного боку, мотивом, збудником, рушійною силою процесу, з іншого – процесом, стимулятором розвитку мотиву.

У процесі розроблення проблеми акмеологічного розвитку А.А. Деркач та Е.В. Сайко [6] визначили феномен самоактуалізації як потребу в реалізації своїх здібностей і талантів, творчих потенцій тощо.

На нашу думку, самоактуалізацію загалом варто розуміти у двох аспектах. У динамічному плані – це процес вияву або стимулювання внутрішніх суперечностей саморозвитку, осмислення та розв'язання екзистенційних проблем, що зумовлює перехід індивідних, особистісних і суб'єктних якостей людини з потенційного в актуальний стан, тобто до їх саморозвитку, й забезпечує початок нової стадії самореалізації.

У змістовому плані – це інтегративна особистісна якість, що забезпечує людині готовність і здатність долати внутрішні суперечності в процесі саморозвитку, мобілізувати свої акмеологічні ресурси для творчої реалізації життєвих планів і програм та ефективного розв'язання особистісних і професійних завдань.

Динамічний аспект самоактуалізації характеризується автономністю та спонтанністю.

У дослідженні Г. Олпорта запропоновано два типи функціональної автономії: перша допомагає підтримувати організм у стані функціонування й пов'язується з механізмами зворотного зв'язку в нервовій системі; друга, власне функціональна, автономія належить до набутих інтересів людини, її цінностей, установок і намірів: «Це головна система мотивації, яка забезпечує постійність у прагненні людини до відповідності з внутрішнім образом себе й

досягнення більш високого рівня зрілості й особистісного зростання. Власна автономія передбачає також, що люди не потребують постійної винагороди за те, що вони не залишають своїх зусиль» [27, с. 287].

На думку А. Маслоу, автономність – це «відносна незалежність від фізичного та соціального середовища» [11, с. 236], здатність формувати власні враження й судження, активно шукати і приймати рішення, відповідати за них, прокладати свою життєву дорогу, «автономність – це не тільки незалежність, а й також самовизначення, самоврядування, здатність прийняття відповідальності» [11, с. 234]. Учений зазначив, що самоактуалізуючі люди мають більшу «свободу волі» та менше «детерміновані» [11, с. 235].

Науковець уважав, що самоактуалізована людина не конвекційна, гранично спонтанна у внутрішньому житті – думках, бажаннях, а через ритуали умовностей і стереотипів «часто проходить із гумором і максимальною вишукуваністю» [11, с. 229], усвідомлюючи, що світ наповнений умовностями. Спонтанність засвідчує те, що людина, яка само актуалізується, не використовує свою поведінку як інструмент впливу на інших людей, відмовляється від маніпуляцій. Відмова від маніпуляцій є основною думкою в працях Е. Шострома [28], у яких досліджено проблему актуалізації людини. Автор підкреслює важливість спонтанності в поєднанні з вільним вираженням та актуалізацією особистісних потенціалів.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, самоактуалізацію можна вважати специфічним видом інтегративної особистісної компетентності, тобто інтегративною особистісною якістю, яка опосередковує всі види цілеспрямованої активності людини, дає їй змогу діяти самостійно та відповідально, забезпечує формування продуктивного алгоритму життєдіяльності й забезпечує підвищення її ефективності.

Саморозвиток і самореалізація в структурі онтогенезу є самостійними, але й об'єктивно зумовленими та невіддільними у своєму вияві процесами, які підпорядковані загальним законам розвитку індивіда в онтогенезі, зокрема законам розвитку суб'єктності суб'єкта, його суб'єктивності й самості як базових властивостей людської системної визначеності, що вирізняє його з усього іншого живого. Водночас обидва процеси «самобудівництва» людини, які є умовою її відтворення та розвитку, віддзеркалення її буття й відтворення соціального світу загалом, мають внутрішню специфіку та закономірності, зумовлені особливостями спрямованості розвитку кожного з них – себе в собі для себе в одному випадку та себе з-поміж інших для себе через інших, що полягає в реалізації себе не тільки носієм, а і творцем соціального в іншому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова К.А. О субъекте психической деятельности / К.А. Абульханова. – М. : Наука, 1973.
2. Абульханова К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова. – М.: Мысль, 1991.
3. Бакшеева Э.П. Педагогическая поддержка самоактуализации в педвузе : дисс. ... канд. пед. наук / Э.П. Бакшеева. – Сургут, 2002. – 246 с.
4. Большой энциклопедический словарь. – М. : Больш. рос. энцикл., 1997.
5. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3.
6. Деркач А.А. Развитие в акмеологии и акмеологическое развитие в структуре онтогенеза / А.А. Деркач, Э.В. Сайко // Мир психологии. – 2008. – № 4. – С. 225–238.
7. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм ; пер. с фр., составление, послесловие и примечания А.Б. Гофмана. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
8. Кудрявцев В.Т. Исследование психологических особенностей профессионального становления личности / В.Т. Кудрявцев // Методологические проблемы повышения эффективности психолого-педагогических исследований. – М., 1985.
9. Маркин В.Н. Акмеологический принцип развития и самоорганизации человека как парадигма развития социума / В.Н. Маркин // Мир психологии. – 2011. – № 3. – С. 251–259.
10. Маслоу А. Дальние пределы психики / А. Маслоу. – М., 2001.
11. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. А.М. Татлыбаевой ; вст. ст. Н.Н. Чубарь. – СПб. : Евразия, 2001. – 478 с.
12. Мудрик А.В. Концепция воспитания учащейся молодежи в современном обществе / А.В. Мудрик, А.А. Бодалев, З.А. Малькова. – М., 1991. – 98 с.
13. Наливайко Н.В. Об ответственности власти перед образованием в глобализационных условиях развития / Н.В. Наливайко // Профессиональное образование в современном мире. – 2014. – № 1(12). – С. 150–156.
14. Новиков М.Г. Особенности влияния личностных качеств на профессиональное самоопределение молодежи / М.Г. Новиков // Мир психологии. – 2009. – № 3. – С. 240–245.
15. Орлов А.Б. Индивидуальность vs. индивидуальность: роковой вопрос современности / А.Б. Орлов, Н.А. Орлова // Мир психологии. – 2011. – № 1. – С. 32–44.
16. Пакулина С.А. Преодолевающая адаптация: системообразующий фактор и условие формирования самостоятельности студентов в вузе / С.А. Пакулина. – М. : Изд-во СГУ, 2010.

17. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъективности / В.А. Петровский. – Ростов н/Д, 1996.
18. Радул В.В. Основи соціалізації особистості : [навчальний посібник] / В.В. Радул, Я.В. Галета. – Кіровоград : ФО-П Александрова М.В., 2013. – 232 с.
19. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Д. Роджерс ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. Е.И. Исенина. – М. : Прогресс, 1994. – 495 с.
20. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003.
21. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр. – М. : Прогресс, 2000. – 480 с.
22. Селезнева Е.В. Самоактуализация как интегративная личностная компетентность / Е.В. Селезнева // Мир психологии. – 2011. – № 1. – С. 179–192.
23. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М. : Полит. лит., 1986.
24. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл ; под. общ. ред. Л.Я. Гозмана, Д.А. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.
25. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / З. Фрейд. – М. : Прогресс, 1992. – 356 с.
26. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы: На пути к либеральной евгенике / Ю. Хабермас ; пер. с нем. М.Л. Хорькова. – М. : Весь Мир, 2002. – 144 с.
27. Хьел Л. Теории личности / Л. Хьел, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 199. – 606 с.
28. Шостром Э. Анти-Карнеги / Э. Шостром // Прихоти удачи / пер. с англ. Д. Карнеги. – 3-е изд. – Минск, 2004. – 400 с.